https://doi.org/10.15407/uhj2026.05.067
УДК 94(477)“1899/1914”:[373.5.091:305-055.2]

Оксана ДРАЧ
докторка історичних наук,
професорка кафедри всесвітньої історії,
Київський столичний університет ім. Бориса Грінченка (Київ, Україна)
o.drach@kubg.edu.ua
https://orcid.org/0000-0001-7859-3385

ЖІНОЧА ГІМНАЗІЙНА ОСВІТА ЯК МАРКЕР СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ «ДОВГОГО XIX ст.»: КІЛЬКІСНІ ПАРАМЕТРИ І СКЛАД УЧЕНИЦЬ КИЇВСЬКОГО НАВЧАЛЬНОГО ОКРУГУ (1899—1914 рр.)

Мета полягає у встановленні кількісних параметрів жіночої гімназійної освіти та соціально-конфесійного складу учениць Київського навчального округу, які є маркером трансформацій «довгого XIX ст.». **Джерелами** слугують звіти попечителя округу за 1899, 1904 і 1914 рр. **Методологічне підґрунтя** становить поєднання методів кількісного аналізу статистичних матеріалів із постколоніальним підходом до адміністративної документації. Метод дискурс-аналізу скеровано на інструментарій імперського конструювання учнівського контингенту. **Наукова новизна.** Реалізовано комплексний аналіз чисельності й складу гімназисток Київського навчального округу генерації fin de siècle. **Висновки.** Доведено, що кількість жіночих (про)гімназій в окрузі протягом 1899—1914 рр. зросла у 3,9 раза, а число учениць — у 3,8 раза. Заклади мали поліконфесійний контингент, зумовлений складом населення, а також імперською шкільною політикою. Учениці православної конфесії домінували в (про)гімназіях Лівобережжя і Києва, а на Правобережжі складали близько половини контингенту.

Цитування: Драч О. Жіноча гімназійна освіта як маркер соціальних трансформацій «довгого XIX ст.»: кількісні параметри і склад учениць Київського навчального округу (1899—1914 рр.). *Український історичний журнал*. 2026. № 5 (590). С. 67—85. https://doi.org/10.15407/uhj2026.05.067

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

ISSN 0130-5247. Український історичний журнал. 2026. № 5 (590)

Гімназистки-юдейки формували другу конфесійну групу в усіх регіонах. Частка учениць римо-католицької конфесії (на Правобережжі) зменшувалась. Число гімназисток-лютеранок, за винятком Києва, було мінімальним. Обґрунтовано реконфігурацію соціального складу гімназисток, де переважали доньки нижчих станів — міщан і селян. Маркером (р)еволюції контингенту жіночих (про)гімназій є збільшення чисельності учениць селянсько-козацького походження на тлі скорочення групи спадкових дворянок. З атрибута станової еліти жіноча освіта перетворюється на доступний ресурс (базовий соціальний капітал) і канал вертикальної мобільності для нижчих соціальних груп.

Ключові слова: *жіноча гімназійна освіта, учнівський контингент, гімназистки, соціальне походження, віросповідання, Київський навчальний округ, «довге XIX ст.».*

Сьогоденням на істориків покладено відповідальну місію окреслити контури минулого й сучасного України як розвиненої та гідної європейської держави [1, с. 7]. Цивілізаційна суб'єктність України в ретроспективі позначена як геополітичними й економічними чинниками, так і духовно-культурними здобутками, утіленими на рівні розвитку особистості та її ідентичності. Наразі запорукою оригінального моделювання суспільної минувшини є розширення гендерного компонента історієписання. Відтак актуалізується переосмислення імперського періоду «довгого XIX ст.» в історії України, позначеного суттєвими здобутками у сфері емансипації та ґрунтовної жіночої освіти, тривалий час привласнюваних метрополією Романових. Продуктивний нині фокус дослідницьких студій — генерації та постколоніалізм [2] — скеровуємо на гімназисток fin de siècle[1], які увиразнили роль гімназійної освіти у процесах соціальної, культурної, гендерної ідентифікації пізньоімперської доби.

Сучасна українська історіографія демонструє помітне розширення досліджень соціокультурної історії України «довгого XIX ст.». У центрі уваги перебувають процеси модернізації [3], урбанізації [4], формування нових соціальних практик [5] і трансформації освітнього простору [6]. Антропологізація історичного знання сприяла зміщенню дослідницького фокуса від інституційної історії освіти [7] до аналізу її суб'єктів [8] і мотивацій їхніх керівних рішень [9], ролі освітньо-культурного середовища у формуванні модерних ідентичностей [10], у тому числі й етнічних груп України [11].

Помітним напрямом сучасної української історіографії стало вивчення жіночої середньої освіти як елемента модернізаційних процесів другої половини XIX — початку XX ст. [12]. Дослідницький інтерес охоплює передусім становлення мережі жіночих гімназій [13], державну освітню політику Російської імперії, регіональні особливості її реалізації [14] та місце жіночої освіти в імперських проєктах [15]. Показано, що розвиток жіночої середньої школи поєднував просвітницькі завдання з

[1] З фран. «кінець століття»; темпорально позначає добу від 1890-х — до Першої світової війни (підсумковий етап «довгого XIX ст.»), змістовно — світоглядні й ціннісні трансформації культурного життя Європи. Вважаємо, що в Україні його репрезентує покоління досліджуваних здобувачок освіти, кругозір та ідентичність яких зумовлювались атмосферою епохи.

політикою культурної інтеграції та русифікації, особливо в губерніях Правобережної України [12, с. 63, 69]. Обґрунтовано, що загальна й професійна освіта дедалі більше ставала для жіноцтва дієвим чинником зміни власного становища [16, с. 81]. Окремим предметом аналізу стали діяльність Маріїнських жіночих гімназій [17], доступність [18] та значущість гімназійної освіти для дівчат модерної доби [19].

Попри розширення студій з історії жіночої освіти, недостатньо дослідженою залишається генерація гімназисток кінця XIX — початку XX ст., для якої середня освіта перетворилася на звичний етап життєвої траєкторії, а цінності модерності — індивідуалізм, урбанізм, соціалізм і фемінізм — були органічною частиною світогляду [3, с. 678]. Наявні праці переважно ґрунтуються на матеріалах окремих гімназій або міст, що не дає змоги простежити й узагальнити закономірності формування учнівського контингенту та його характеристики. Показово, що навіть висновки щодо соціального профілю гімназисток залишаються неоднозначними. Якщо для київських жіночих гімназій початку XX ст. констатовано переважання доньок дворян і чиновників [14, с. 186], то матеріали Катеринославської жіночої гімназії засвідчують домінування учениць із міщанського та ремісничого середовища [7, с. 135]. Аналогічні розбіжності простежуються у висвітленні масштабів розвитку жіночої гімназійної освіти, що вказує на відсутність узгоджених кількісних оцінок і потребує комплексного аналізу статистичних матеріалів [12, с. 69]. З огляду на вищезазначене, спробуємо заповнити окреслену лакуну історичного наративу.

Послуговуючись підходом, що суспільство структурує освіту, а освіта формує суспільство, метою дослідження визначаємо встановлення кількісних параметрів жіночої гімназійної освіти і соціально-конфесійного профілю учениць Київського навчального округу (далі — КНО). Об'єктом аналізу є жіночі гімназії і прогімназії (далі — (про)гімназії)[2] Міністерства народної освіти, що були основним типом загальноосвітніх середніх закладів для дівчат у Наддніпрянській Україні[3]. Вважаємо, що кількісна динаміка, соціальний і конфесійний склад гімназисток відображали масштаб і напрями модернізаційних змін суспільства, тому можуть розглядатися як чутливий маркер соціальних трансформацій в Україні «довгого XIX ст.».

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1899—1914 рр. Вихідною точкою аналізу обрано 1899 р., який відображає стан жіночої гімназійної освіти КНО як результат її пореформеної розбудови з виразними регіональними відмінностями. Верхня межа — 1914 р. — фіксує найвищий рівень розвитку мережі жіночих (про)гімназій напередодні Першої світової війни. Проміжним контрольним зрізом визначено 1904 р., що дає змогу простежити модифікації основних показників до і після революції 1905—1907 рр.

Джерельну основу дослідження становлять звіти попечителя КНО про діяльність жіночих (про)гімназій за 1899 [20], 1904 [21] і 1914 рр. [22]. Ці документи поєднують дві взаємодоповнювальні частини: аналітичні огляди діяльності нав-

[2] Прогімназія — заклад неповної середньої освіти, включав 3—4 класи. На 1914 р. більшість прогімназій реорганізовано в повноцінні жіночі гімназії (7 класів).

[3] Діяли чотири Маріїнські гімназії (дві — у Києві, по одній у Житомирі й Кам'янці-Подільському), які були підпорядковані відомству закладів імператриці Марії.

чальних закладів і розгорнуті статистичні відомості. Перші репрезентують офіційну позицію окружної адміністрації щодо розвитку жіночої освіти, відображаючи не лише зафіксовані зміни, а й способи їх інтерпретації та проблематизації. Другі забезпечують можливість реконструювати кількісні параметри розвитку мережі жіночих (про)гімназій, а також соціальний і конфесійний склад учениць. Статистичні матеріали було верифіковано, систематизовано й узагальнено відповідно до адміністративно-територіальної структури українських губерній КНО. Аналіз соціального походження і конфесійної належності учениць здійснено за класифікацією, використаною в офіційній звітності Міністерства народної освіти, що забезпечує зіставність кількісних показників у часовому й регіональному вимірах.

Методологію дослідження становить поєднання кількісного аналізу статистичних матеріалів із постколоніальним прочитанням адміністративної документації. Використання методів деконструкції та дискурс-аналізу дає змогу реконструювати не лише динаміку соціального й конфесійного складу учениць, а й виявити механізми імперського конструювання «нормативного» й «проблемного» учнівського контингенту, інструменти інтеграції, культурної уніфікації та соціального контролю. Застосування постколоніального підходу дає можливість простежити локальні практики адаптації, опору й використання імперських жіночих освітніх інституцій різними етноконфесійними й соціальними спільнотами України.

Кількісні параметри жіночої гімназійної мережі КНО

Упродовж 1899—1914 рр. мережа закладів жіночої гімназійної освіти в губерніях КНО демонструвала стійку тенденцію до розширення, її кількісні показники представлені в табл. 1.

Станом на 1899 р. мережа жіночих (про)гімназій КНО мала виразну територіальну нерівномірність. Інституційне ядро становили освітні заклади Полтавської та Чернігівської губерній, де концентрувалося 69,23 % усіх установ. Отже, на кінець XIX ст. саме Лівобережжя було лідером у сфері жіночої середньої освіти округу.

Подальший аналіз даних табл. 1 засвідчує, що протягом 15 років кількість жіночих (про)гімназій у Волинській губернії зросла в 14 разів; у Київській — у 6 разів; Подільській — у 10 разів; у Полтавській — у 2,3 раза; у Чернігівській — у 2,25 раза. Загальним результатом по Київському навчальному округу стало розширення мережі жіночих (про)гімназій у 3,9 раза. Суттєве збільшення кількості закладів жіночої середньої освіти відбулося і в інших регіонах України, зокрема на Катеринославщині в 1901—1917 рр. — у 6 разів [7, с. 4].

Отримані показники дають підстави констатувати інтенсивне зростання жіночих (про)гімназій у межах округу протягом 1899—1914 рр. Найбільші темпи зростання спостерігалися в губерніях Правобережної України, передусім у Волинській і Подільській, де в аналізований період фактично відбулося інституційне становлення закладів жіночої гімназійної освіти, підпорядкованої Міністерству

народної освіти. Суттєвим було їх зростання і в Київській губернії. Натомість у лівобережних губерніях (Полтавській і Чернігівській) динаміка розширення помірна, що було зумовлено тривалішим формуванням освітньої інфраструктури в умовах модернізаційних реформ 1860—1870-х рр., за якими земські й міські органи самоврядування регіону набули відповідних прав.

Перейдемо до розгляду динаміки контингенту здобувачок гімназійної освіти в КНО, представлену в табл. 2.

Як виявив аналіз даних табл. 2, упродовж 1899—1914 рр. контингент учениць жіночих (про)гімназій в окрузі зріс у 3,8 раза. В окремих губерніях збільшення чисельності гімназисток має такі параметри: у Волинській губернії — у 19,2 раза; у Київській — у 4,7 раза; Подільській — у 11,4 раза; у Полтавській — у 2,6 раза; у Чернігівській — у 2,9 раза.

Найбільш інтенсивне зростання спостерігалося в губерніях Правобережної України (Волинській, Подільській і Київській), де органи місцевого самоврядування (губернські й повітові земства) було впроваджено тільки на початку XX ст. Освітня діяльність новостворених інституцій місцевої влади змикалася з чималим запитом регіональної громадськості на середню освіту жінок, наслідком чого стало як значне зростання закладів, так і учнівського контингенту в них. Загалом темпи розширення жіночої гімназійної мережі КНО за основними показниками (кількість закладів, учнівський контингент) були у 3,9 і 3,8 раза вищими, ніж чо-

Табл. 1. **Кількість жіночих (про)гімназій КНО**

Губернії округу	Кількість гімназій		
	1899 р.	1904 р.	1914 р.
Волинська	1	5	14
Київська	6	11	36
Подільська	1	4	10
Полтавська	10	11	23
Чернігівська	8	9	18
Разом по округу	26	40	101

Табл. 2. **Чисельність учениць жіночих (про)гімназій КНО**

Губернії округу	Чисельність учениць жіночих (про)гімназій		
	1899 р.	1904 р.	1914 р.
Волинська	148	1352	2841
Київська	2060	3776	9754
Подільська	212	948	2413
Полтавська	3021	4311	7872
Чернігівська	2128	3291	6213
Разом по округу	7569	13678	29093

Табл. 3. **Конфесійний склад учениць жіночих (про)гімназій КНО 1899—1914 рр. (у %)**

Губернії округу	Віросповідання гімназисток											
	Православ'я			Римо-католицизм		Лютеранство			Юдаїзм			
	Роки											
	1899	1904	1914	1899	1904	1914	1899	1904	1914	1899	1904	1914
Волинська	100	52,00	51,60	—	14,29	12,35	—	1,26	0,98	—	32,00	34,91
Київська	38,40	50,57	48,48	21,73	14,26	9,32	2,17	1,15	0,75	37,68	33,92	41,31
м. Київ	58,99	58,68	65,75	13,48	10,17	6,55	7,22	6,01	3,10	19,68	24,82	24,40
Подільська	48,11	48,73	55,24	16,98	14,87	11,10	2,35	1,26	1,20	32,54	35,12	32,36
Полтавська	61,43	61,78	72,23	1,85	1,64	1,24	0,76	0,90	0,85	35,65	35,54	25,58
Чернігівська	70,86	63,65	72,15	2,44	1,97	1,41	0,18	0,15	1,44	25,70	33,69	24,96

ловічої середньої школи доби її активної розбудови (1865—1880), де зафіксовано приріст удвічі [5, с. 42].

Вочевидь, таке активне зростання жіночої гімназійної освіти кінця XIX — початку XX ст. увиразнює ментальні трансформації та зміни поколіннявої свідомості пореформеної людності як результат суспільної модернізації в Україні. Оскільки джерелом наповнення шкільних бюджетів були кошти, які надходили від оплати за навчання гімназисток, то виходить, що зацікавлені в наданні освіти батьки / опікуни учениць власними грошовими внесками фінансували функціонування жіночих (про)гімназій і стимулювали розвиток їх мережі в КНО [9, с. 243—246]. Є підстави стверджувати, що старше покоління в родинах гімназисток fin de siècle зважало на поступ емансипації та поширення нової жіночої ідентичності (самостійна жінка, яка працює та бере участь у громадському житті) в суспільстві, молодше — її акцептувало в повсякденні соціальні практики.

Процедура вступу до жіночих (про)гімназій передбачала подання заяви від батьків / опікунів та метричного свідоцтва, яке підтверджувало вік, віросповідання і соціальне походження вступниці. Найважливішими параметрами контингенту гімназисток, які щорічно подавалися у звітних відомостях адміністрацією освітніх закладів, були конфесійна належність і соціальне походження учениць.

Проаналізуємо розподіл учнівського контингенту жіночих (про)гімназій округу за віросповіданням. Зауважимо, що в ході дослідження цілеспрямовано виокремили гімназисток Києва із загального контингенту здобувачок Київської губернії задля деталізації конфесійних параметрів учениць, які здобували гімна-

зійну освіту в модерному місті. Узагальнені дані щодо розподілу контингенту за конфесіями представлено в табл. 3, за винятком гімназисток іншого віросповідання [4], частка яких була мінімальною: у 1899 р. їхня питома вага становила 1,68 %, у 1904 р. — 1,53 %, у 1914 р. — 0,59 %.

Аналіз даних табл. 3 передусім виявив моноконфесійність складу учениць Волинської губернії в 1899 р., представленого виключно дівчатами православного віросповідання. Така, загалом нетипова для КНО, ситуація зумовлювалася інституційним чинником: у губернії функціонувало лише Острозьке жіноче училище графа Д.М. Блудова (на правах гімназії), до якого за положенням закладу приймали винятково дівчат православної конфесії. Натомість у Київській, Подільській, Полтавській і Чернігівській губерніях простежується поліконфесійна структура учнівського контингенту жіночих (про)гімназій, що відображала релігійні характеристики населення в межах КНО.

Проаналізуємо конфесійний склад учениць жіночих (про)гімназій Київської губернії, який репрезентував основні християнські (православ'я, католицизм, лютеранство [5]) і нехристиянські (юдаїзм) конфесії Наддніпрянської України. Станом на 1899 р. православні та юдейські гімназистки були представлені рівною мірою, формуючи приблизно по 38 % учнівського контингенту. Питома вага учениць римо-католицького віросповідання становила 21,73 %, тобто понад п'яту частину контингенту. Досить малим (трохи за 2 %) було представництво гімназисток лютеранської конфесії в губернії. Виняток становив Київ, де з 1897 р. функціонувала жіноча гімназія при Київській Євангелічно-Лютеранській церкві, що зумовлювало істотно вищу частку учениць-лютеранок (7,22 %).

Тенденцією, яку увиразнює конфесійний склад вихованок жіночих (про)гімназій Київської губернії 1899 р., є формування більшості контингенту (59,41 %) дівчатами неправославного віросповідання (юдейками й римо-католичками). Аналогічну кореляцію відображає гімназійна освіта Подільської губернії, у якій православні вихованки становили менше половини (48,11 %). Отримані дані дають підстави стверджувати, що наприкінці XIX ст. за обмеженої кількості жіночих (про)гімназій у губерніях Правобережної України вагомий попит на середню освіту доньок виявляли передусім етнічні меншини регіону — євреї та поляки. Зокрема, бажання навчати доньок у російськомовних закладах на рівні чоловічої школи єврейська громада м. Біла Церква засвідчила зверненням до попечителя КНО ще в 1865 р. [11, с. 125].

Київ вирізнявся від губернії більшою часткою гімназисток православного віросповідання (58,99 %), які формували базовий обсяг учениць. Водночас конфесійна структура учениць київських (про)гімназій відображала релігійну неоднорідність, отже й етнічну строкатість населення давнього міста й адміністративно-

[4] Такими були вихованки, які належали до Вірменської апостольської церкви, розкольників, старообрядців та ісламу.

[5] Одна з традиційних протестантських течій в Україні, поширена з середини XVI ст. на Волині, Київщині, Поділлі, Побужжі.

го центра. Натомість у лівобережних губерніях — Полтавській і Чернігівській — православні гімназистки становили основний масив здобувачок — від 61,43 % до 70,86 %, що відповідало конфесійній структурі населення регіону.

На початку ХХ ст. у зв'язку з розширенням мережі жіночих (про)гімназій у КНО відбулися певні зміни конфесійної структури учениць. Показово, що за п'ять років розподіл учениць Волинської губернії за віросповіданням набув релевантності з етноконфесійним складом населення регіону. На 1904 р. православні гімназистки складали близько половини контингенту жіночих (про)гімназій Правобережної України. Найпомітніше зростання їхнього представництва відбулося в Київській губернії (+12,17 %), тоді як у Києві цей показник залишався практично незмінним. У губерніях Лівобережжя гімназистки православного віросповідання і надалі зберігали панівне становище, попри певне скорочення їхньої питомої ваги в Чернігівській губернії.

Частка учениць юдейського віросповідання в більшості губерній округу залишалася відносно стабільною — близько третини контингенту. Їхня питома вага протягом 1899—1904 рр. демонструє повільне збільшення, за винятком Київської та Полтавської губерній. Регіональні коливання показника приросту нерівномірні: від 2,58 % у Подільській губернії до 7,99 % у Чернігівській. Показово, що збільшення частки гімназисток юдейського віросповідання зафіксоване в Києві (майже чверть контингенту), що суперечило підходам і діяльності тогочасної регіональної адміністрації[6], яка стояла на ґрунті прискіпливого контролю за проживанням юдеїв у місті. Статистика не підтверджує реалізації адміністративних намірів щодо доцільності обмеження набору учениць-юдейок (20 %), висловлених Радою при попечителі КНО в 1898 р. [9, с. 246]. Навпаки, збереження значної частки юдейських гімназисток свідчить про сталий попит єврейських громад на жіночу середню освіту, який імперські регулятивні практики не могли суттєво стримати.

Представництво учениць римо-католицького віросповідання у складі контингенту на початку ХХ ст. зберегло виразну регіональну відмінність: у губерніях Правобережжя — у межах 14,26—14,87 %, тоді як у губерніях Лівобережжя — менше ніж 2 %. Загальною тенденцією стало повільне пониження питомої ваги гімназисток римо-католицької конфесії в усіх регіонах округу з варіативністю показника, зокрема, у Київській губернії — на 7,47 %, у Полтавській — на 0,21 %.

Репрезентативність учениць лютеранського віросповідання у складі гімназійного контингенту округу помітна тільки в Києві, про що зазначалося вище. Водночас в губерніях Правобережжя їхня питома вага незначно перевищувала 1 % гімназисток, тоді як у лівобережних не досягала й 1 %. Частка учениць-лютеранок на початку ХХ ст. мала тенденцію до зменшення як у Києві, так і в губерніях округу, окрім Чернігівської.

[6] Її репрезентували: начальник Київського губернського жандармського управління (1878—1903 рр.) генерал-майор В.Д. Новицький; київський, подільський і волинський генерал-губернатор (1898—1903 рр.) генерал від інфантерії М.І. Драгомиров.

Вищенаведені дані свідчать, що на 1904 р., попри регіональні відмінності, учениці православного віросповідання становили основу контингенту жіночих (про)гімназій у всіх губерніях округу, за винятком Подільської, де 50,99 % вихованок належали до юдейської та римо-католицької конфесій. Проте чиновник канцелярії попечителя КНО — укладач звіту за 1904 р. — констатував поступове зниження в 1898—1904 рр. питомої ваги православних дівчат на тлі щорічного зростання частки юдейок (при стабільних мінімальних показниках представниць інших віросповідань) [21, с. 64]. Показово, що укладач документа наголосив на динаміці співвідношення православних і юдейських учениць, конструюючи її як проблему, що потребувала адміністративного реагування. Водночас статистичні матеріали звіту не підтверджують драматичності ситуації, пов'язаної з нібито витісненням православних гімназисток ученицями юдейського віросповідання.

У такий спосіб в адміністративному дискурсі регіональні імперські посадовці вибудовували особливу ієрархію конфесійних груп, у якій саме юдейське населення конструювалося як об'єкт постійного статистичного моніторингу та потенційного інституційного втручання. З позиції постколоніальної методології, така селективність репрезентації демонструє, що статистика виконувала не лише облікову, а й владну функцію. Через вибіркову проблематизацію окремих конфесій імперська адміністрація в Україні формувала нормативне уявлення про бажану структуру учнівського контингенту, маркуючи одні групи як «нормативні», а інші — як такі, що потребують посиленого контролю.

Не менш важливим є майже повне ігнорування в аналітичних коментарях звіту попечителя КНО учениць римо-католицького віросповідання. Попри те, що в усіх губерніях Правобережжя їхня частка залишалася доволі значною (понад 14 %), конфесійна група фактично стає невидимою в дискурсі освітньої адміністрації. Така дискурсивна асиметрія свідчить про політичні пріоритети імперської адміністрації в регіоні, у фокусі яких посадовці робили видимими одні етноконфесійні групи в офіційних текстах, а інші залишалися поза ними.

Подальший аналіз даних табл. 3 засвідчує, що протягом 1899—1914 рр. учениці православного віросповідання зміцнили статус домінантної конфесійної групи в жіночих (про)гімназіях Лівобережжя і Києві, тоді як у закладах Правобережжя вони складали близько половини контингенту. Учениці юдейського віросповідання стало формували другу за чисельністю конфесійну групу серед гімназисток усіх губерній округу та Києва. Їхнє представництво коливалося від чверті до більш ніж третини контингенту загалом. Питома вага гімназисток римо-католицького віросповідання, найбільш репрезентованих у губерніях Правобережжя і Києві, повільно, але стабільно знижувалася, утримуючись у губерніях на рівні близько 10 % (Києві — 6,5 %). Представництво учениць лютеранської конфесії було помітне лише в Києві, а в губерніях округу — мінімальне.

Вища питома вага православних учениць у київських гімназіях, ніж у губерніях Правобережжя, частково зумовлена специфікою соціальної структури міського населення. Київ — адміністративний центр Південно-Західного

краю[7] — зосереджував значну кількість імперських чиновників, службовців, військових і представників інтелігенції, серед яких домінувало православне населення. Впливали на склад гімназисток міста й нормативно-правові обмеження щодо проживання, працевлаштування та освітніх можливостей окремих етноконфесійних груп, зокрема юдеїв. Відносна стабільність частки православних гімназисток у Києві дає підстави розглядати її як один із наслідків послідовної реалізації місцевою адміністрацією імперської освітньої політики.

Соціальний склад гімназисток КНО: вектори трансформації

Соціальне походження учениць належало до обов'язкових параметрів, які освітня адміністрація систематично фіксувала й узагальнювала в щорічних звітах попечителя КНО. Для сучасних історичних студій ці дані важливі насамперед як індикатор доступності жіночої середньої освіти й трансформації соціального складу учнівства в умовах модернізації пізньоімперського суспільства.

У звітах попечителя округу походження гімназисток узагальнювали за двома категоріями — привілейовані й непривілейовані групи, що відображало логіку станово-ієрархічної організації імперського соціуму [20, с. 73; 21, с. 69; 22, с. 24]. До привілейованих соціальних груп відносили учениць з родин спадкових дворян, особистих дворян і чиновників, духівництва, почесних громадян і купців; до непривілейованих — міщан і цехових, козаків, селян, іноземців.

Статистичні дані (див. табл. 4) демонструють, що на кінець XIX ст. жіноча гімназійна освіта КНО мала виразно всестановий характер, отже засадничі принципи її реформування — загальність для всіх верств і відкритість таких навчальних закладів — було реалізовано [23, с. 8]. Соціальна палітра гімназійного контингенту в основному втілювала модель нормативно закріпленого в державі станового поділу (дворянство, духівництво, міські обиватели, селянство) з виокремленням у них певних страт (особисті дворяни[8], купці, почесні громадяни[9]) [4, с. 231—232].

Елітарною групою у складі континенту були гімназистки з родин дворян (спадкові / особисті) і чиновників, які на 1899 р. у КНО не мали повсюдної кількісної переваги. У Волинській губернії вони становили 62,16 %, у Київській —

[7] Південно-Західний край (Київське, Подільське і Волинське генерал-губернаторство) — адміністративно-територіальна й політична одиниця Російської імперії в 1832—1914 рр., що складалася з трьох губерній Правобережної України — Київської, Подільської та Волинської.

[8] Включала осіб, які, перебуваючи на державній службі, не досягли чину, що надавав статус спадкового дворянства.

[9] Категорія осіб, які мали відповідний освітній рівень, відзначилися у сфері підприємництва чи в інших сферах професійної діяльності, в основному складалася з представників інтелігенції.

33,82 %, у Києві — 50,37 %, у Подільській — 42,45 %, у Полтавській — 37,40 %, у Чернігівській — 44,36 %. Тож лише у Волинській губернії та Києві учениці елітарної групи становили понад половину загального контингенту. Принагідно підкреслимо, що саме дворянські й чиновницькі родини мали усталені практики освіченості доньок.

Гімназистки з родин духівництва мали досить обмежене представництво в цих закладах округу (2—7 %), яке буде незмінним упродовж усього досліджуваного періоду (див. табл. 5). На 1899 р. виняток становила Волинська губернія, у якій діяло Острозьке жіноче училище графа Д.М. Блудова (тільки для православних дівчат), тому питома вага учениць з духовного стану сягала чверті контингенту.

Гімназистки, які походили з купецького прошарку, представлені в усіх губерніях округу, але з регіональними відмінностями. Станом на 1899 р. вони помітні у структурі контингенту Київської, Полтавської та Чернігівської губерній і Києві — близько або понад 12 %. За п'ять років, у 1904 р., купецькі доньки будуть достатньо представлені серед учениць Волинської губернії, чому сприятиме організація жіночих (про)гімназій без конфесійного цензу при вступі. У наступному десятиріччі (1904—1914) частка гімназисток з родин почесних громадян і купців повільно зменшувалася у структурі контингенту (за винятком Подільської губернії), втрачаючи позиції в регіональному вимірі (див. табл. 4—5). Лише в Києві вони зберегли значне представництво (понад 11 %), що відображало вагомі позиції торгівельно-підприємницьких груп у міському просторі. Саме вони, на думку дослідників, формували «обличчя» модерного Києва — «раціоналістичне, помірковане та вельми прагматичне» [4, с. 251].

Проаналізуємо репрезентативність непривілейованих соціальних груп у складі гімназисток КНО на кінець XIX ст. У містах України з часів середньовіччя такою групою було міщанство, яке й у модерну добу відправляло своїх доньок здобувати гімназійну освіту. Дійсно, найбільшу частку контингенту (38—43 %) з-поміж усіх представлених у табл. 4 соціальних груп формували учениці з міщан у Київській, Подільській і Полтавській губерніях, що засвідчує активне залучення міських обивателів до освітніх стратегій, пов'язаних зі здобуттям доньками ґрунтовної освіти. У Києві вони становили понад чверть учнівського контингенту жіночих (про)гімназій.

Показово, що представництво селянських доньок у складі гімназисток наприкінці XIX ст. залишалося обмеженим (5—8 %), хоча саме селянство становило найчисленніший соціальний стан держави. Це свідчить про збереження структурних бар'єрів у доступі до жіночої середньої освіти для сільського населення, попри формально всестановий характер гімназійної системи, а також про гендерні упередження і стереотипи, притаманні ментальності селянських родин того часу.

Аналіз соціальної диференціації контингенту гімназисток КНО початку XX ст. виявив, що найсуттєвіші зміни відбулися протягом 1904—1914 рр. Частка учениць із привілейованих станів у загальному контингенті зменшилася з 51,40 % (1904) до 38,17 % (1914), тоді як представництво непривілейованих груп зросло до 61,82 % (див. табл. 4—5). В офіційному дискурсі це пояснювали поширен-

Табл. 4. **Соціальне походження учениць жіночих (про)гімназій КНО 1899—1904 рр. (у %)**

Губернії округу / роки	Соціальні групи, з яких походили гімназистки													
	Спадкові дворяни		Особові дворяни, чиновники		Духівництво		Купці		Міщани		Селяни		Іноземці	
	1899	1904	1899	1904	1899	1904	1899	1904	1899	1904	1899	1904	1899	1904
Волинська	10,81	17,97	51,35	25,44	25,00	7,41	1,35	9,76	6,08	32,25	5,41	6,95	—	0,22
Київська	21,26	10,80	12,56	20,99	3,14	6,46	11,59	10,54	42,75	42,07	7,01	7,97	1,69	1,15
м. Київ	20,05	27,50	30,32	20,67	2,19	2,19	12,33	9,90	27,70	30,98	4,01	5,59	3,40	3,17
Подільська	22,64	16,67	19,81	20,99	7,08	7,28	3,77	4,11	38,68	40,19	6,60	9,07	1,42	1,69
Полтавська	9,63	8,93	27,78	22,78	2,95	3,94	11,88	10,51	38,76	42,19	8,41	11,14	0,60	0,51
Чернігівська	12,31	9,39	32,05	22,67	3,90	5,13	12,55	11,76	30,26	40,44	8,41	10,06	0,52	0,55

Табл. 5. **Соціальний склад учениць жіночих (про)гімназій КНО в 1914 р. (у %)**

Губернії округу	Соціальні групи, з яких походили гімназистки								
	Спадкові дворяни	Особові дворяни, чиновники	Духівництво	Почесні громадяни, купці	Міщани, цехові	Козаки	Селяни	Іноземці	Інші
Волинська	7,00	23,16	7,00	6,27	42,80	0,25	12,25	0,39	0,88
Київська	4,17	15,17	4,47	8,50	51,22	0,68	15,09	0,27	0,43
Київ	8,53	25,28	2,00	11,37	34,06	1,45	14,13	0,97	2,21
Подільська	6,30	20,76	7,34	5,14	40,12	0,50	15,45	1,24	3,15
Полтавська	7,84	14,32	3,00	8,43	37,88	13,29	13,45	0,30	1,49
Чернігівська	6,96	15,93	5,40	7,49	40,21	9,85	12,00	0,11	2,05

ISSN 0130-5247. Ukraïns'kij istoričnij žurnal. 2026. № 5 (590)

ням серед нижчих станів усвідомлення цінності середньої освіти й підвищенням освітніх запитів населення [21, с. 69—70].

Виявлена інверсія соціального профілю вихованок свідчить про поступальну демократизацію соціальної бази жіночої гімназійної освіти в межах КНО. Аналогічні процеси відбувалися загалом у жіночій середній школі Російської імперії, яка характеризувалася більш динамічною трансформацією соціального складу учнівства, ніж чоловіча [23, с. 234—235]. У тогочасних реаліях це означало розширення доступу до неї соціальних груп, для яких підготовка доньок у (про)гімназіях раніше перебувала на периферії родинних освітніх стратегій [18, с. 324—325].

Інтерпретація зафіксованих змін у соціальному складі учениць жіночих (про)гімназій КНО дає змогу простежити глибші процеси соціальної трансформації пізньоімперського суспільства. Найбільш показовим є послідовне скорочення питомої ваги спадкових дворянок серед учнівського контингенту в усіх губерніях округу. Якщо наприкінці XIX ст. жіноча гімназійна освіта значною мірою асоціювалася з культурним капіталом привілейованих верств, то напередодні Першої світової війни вона дедалі більше втрачала станово-елітарний характер. Найпомітнішою ця тенденція була в Києві, де протягом десятиріччя — 1904—1914 рр. — частка учениць зі спадкових дворян скоротилася більш ніж утричі. На 1914 р. питома вага спадкових дворянок у складі контингенту жіночих (про)гімназій стабілізувалася на рівні 4—8 % у губерніях округу.

Натомість група особистих дворян і чиновників демонструє складнішу траєкторію з динамікою спаду й зростання. У 1904—1914 рр. частка учениць з таких родин зменшилася у Волинській губернії на 2,28 %, у Київській — на 5,82 %, у Подільській — на 0,23 %, у Полтавській — на 8,46 %, у Чернігівській — на 6,74 % (див. табл. 4 і 5). Водночас у Києві питома вага доньок особистих дворян і чиновників зросла на 4,61 % контингенту. Утім, попри накреслену тенденцію до пониження, частка гімназисток із чиновницько-службового прошарку в окрузі в 1914 р. коливалася в межах 14—25 %.

Трансформації пізньоімперського соціуму в Україні відображає вдосконалення звітної документації попечителя КНО щодо розподілу гімназисток за походженням (див. табл. 5), диференціація яких передбачала як уточнення соціальних / професійних груп їхніх батьків («купці+почесні громадяни», «міщани+цехові»), так і виокремлення нових («козаки», «інші») [22, відомість 4].

Найдинамічніше зростала соціальна репрезентація доньок міщан і цехових, які на початку XX ст. перетворилися на провідну групу учениць жіночих (про)гімназій округу. У 1914 р. питома вага гімназисток походженням із міщан та цехових у губернському вимірі зростає до 40—51 %, а в Києві — до 34 %. Це відображало посилення ролі міських середніх і нижчих верств у формуванні попиту на жіночу середню освіту. Отже, створення нового типу загальноосвітньої школи для дівчат (жіночих (про)гімназій) у КНО виявилося результативним, оскільки класи наповнювали учениці із середньо- та малозаможних родин, на яких і були розраховані освітні заклади.

Період 1904—1914 рр. позначений суттєвими змінами репрезентації у складі гімназисток округу учениць, які представляли найчисленніший в Україні та імперській державі стан, — селянство (див. табл. 4 і 5). Протягом цих років частка селянських доньок серед гімназисток зросла в усіх регіонах КНО й коливалася в межах 12,0—15,5 %. Найсуттєвіше вона збільшилася в губерніях Правобережжя, зокрема у Волинській губернії — у 1,76 раза, у Київській — у 1,89 раза, Подільській — у 1,7 раза. Зростання контингенту гімназисток селянського походження притаманне й освітнім закладам Києва, де вони розширили своє представництво в понад 2,5 раза.

Ознакою зрушень у середовищі землеробів стало виокремлення з-поміж них групи козаків, нащадків яких фіксують серед гімназисток звіти попечителя. На 1914 р. козацькі доньки («козачки»)[10] у складі контингенту виразно представлені в лівобережних губерніях (у Полтавській — понад 13 % і в Чернігівській — майже 10 %) і Києві — близько 1,5 %. Ще показовішою є узагальнена репрезентація гімназисток селянсько-козацького походження в освітніх закладах округу. У 1914 р. у Волинській губернії вони становили 12,50 %, у Київській — 15,77 %, у Києві — 15,58 %, у Подільській — 15,95 %, у Полтавській — 26,74 %, у Чернігівській — 21,85 % загального складу учениць.

Підсумовуючи зміни соціального профілю гімназисток КНО, відзначимо, що їх вектором стала суттєва демократизація учнівського контингенту, переважну частину якого в жіночих (про)гімназіях округу складали представниці нижчих соціальних станів («непривілейованих груп») — дівчата з міщанського й селянського середовищ. На 1914 р. доньки міщан / цехових становили від 40 % до 51 % контингенту в більшості губерній. Висхідну динаміку гімназисток селянського походження зафіксовано в усіх губерніях, причому найістотніше в Києві, де їхня чисельність збільшилася у 3,5 раза. У лівобережних губерніях — Полтавській і Чернігівській — диференціацію контингенту увиразнило помітне представництво учениць, які походили з козаків.

Масштаб змін соціального профілю гімназійної освіти КНО оприявнюють дані Полтавської губернії, де частка гімназисток селянсько-козацького походження на 4,58 % перевищила показник учениць із дворянсько-чиновницького середовища. Вочевидь на початку XX ст. в Україні постало нове покоління селянства, яке вийшло за рамки традиційного світогляду та сприйняття економічної дійсності, уважно і з довірою ставилося до освіти, а також розширило властивий їхньому архетипу прагматизм ставлення до нащадків гендерним складником [4, с. 278; 24, с. 23].

Узагальнення кількісних і структурних показників жіночої гімназійної освіти КНО дає підстави виокремити її як один із чутливих маркерів соціальних трансформацій суспільства «довгого XIX ст.». Насамперед у 1899—1914 рр. відбулося масштабне розширення мережі жіночих (про)гімназій: їхня кількість зросла у 3,9 раза, а число учениць — у 3,8 раза.

[10] «Козачка» — так ідентифікувала себе в заяві попечителю округу випускниця київської гімназії Іулітта Дашко, уродженка Києва, яка вела родовід з Чернігівської губернії. Державний архів міста Києва. Ф. 244. Оп. 9. Спр. 58. Арк. 17.

Жіноча гімназійна освіта КНО характеризувалася поліконфесійною структурою контингенту: у складі учениць були представлені основні релігійні спільноти регіону — православні, юдейки, римо-католички та лютеранки. Зростання числа учениць православного віросповідання, особливо на Лівобережжі (Полтавська, Чернігівська губернії), засвідчує як розширення освітніх запитів домінантної групи українського населення, так і преференції імперської шкільної політики («російського цивілізаційного проєкту»), що втілювала ієрархізацію конфесій у державі. Друга за чисельністю група вихованок юдейського віросповідання відображає цілеспрямовану стратегію єврейського населення з інтеграції до модерного соціального життя. Натомість частка учениць римо-католицького віросповідання, переважно представлених у губерніях Правобережжя, поступово зменшувалася, тоді як гімназистки-лютеранки, за винятком Києва, залишалися нечисленною групою.

Соціально-економічна модернізація, що трансформувала добробут і повсякденні практики всіх суспільних станів в Україні, спонукала вихідців із нижчих верств адаптувати гендерні механізми корекції усталеного «природного фундаменту» через переосмислення освітніх пріоритетів щодо доньок. Фіналом «довгого XIX ст.» стала реконфігурація соціального складу гімназисток КНО, засвідчена переважанням представниць нижчих станів («непривілейованих груп») — міщан і селян. Доньки рядових городян фактично формували соціальне ядро контингенту жіночих (про)гімназій. Маркером (р)еволюції соціального профілю жіночої гімназійної освіти є зростання частки учениць селянсько-козацького походження на тлі скорочення групи спадкових дворянок.

Втрата дворянством монополії на ґрунтовну жіночу освіту за пів століття перетворила її з атрибута станової еліти й інструменту відтворення свого статусу на доступний і затребуваний нижчими верствами соціальний ресурс, інституціоналізований у мережі жіночих (про)гімназій КНО. Гімназійна освіта стає дієвим каналом вертикальної соціальної мобільності для представниць непривілейованих груп. Наприкінці «довгого XIX ст.» отримання донькою гімназійної освіти, а відтак і педагогічної кваліфікації, дедалі частіше розглядалося далекоглядними батьками як стратегічна інвестиція в її майбутнє (базовий соціальний капітал) і засіб підвищення статусу сім'ї. Свідоцтво про закінчення жіночої гімназії підтверджувало набутий культурний рівень здобувачки (соціалізацію, освіченість, мовні компетентності) і потенціал його конвертації в соціально-професійні переваги — працевлаштування, особистий дохід, певний соціальний статус.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

1. Smolii, V. Vstupne slovo Redaktora. *Istoryk i Vlada.* Kyiv, 2016. 5-9 [in Ukrainian]. [Смолій В. Вступне слово Редактора. *Історик і Влада* / відп. ред. В. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. С. 5—9].
2. Hundorova, T. Heneratsiinyi vyklyk i postkolonializm na skhodi Yevropy. Vstupni zauvahy. *Postkolonializm. Heneratsii. Kultura.* Kyiv, 2014. 7-16 [in Ukrainian]. [Гундорова Т. Генераційний виклик і постколоніалізм на сході Європи. Вступні зауваги. *Постколоніалізм. Генерації. Культура* / за ред. Т. Гундорової, А. Матусяк. Київ, 2014. С. 7—16].

3. Shandra, V. & Arkusha, O. Ukraina v XIX stolitti: doba modernizatsii. Kyiv, 2022 [in Ukrainian].
[Шандра В., Аркуша О. Україна в XIX столітті: доба модернізації. Київ: Академперіодика, 2022. 706 с.].
4. Reient, O. (Ed.). Vid muriv do bulvariv: tvorennia modernoho mista v Ukraini (kinets XVIII — pochatok XX st.). Kyiv, 2019 [in Ukrainian].
[Від мурів до бульварів: творення модерного міста в Україні (кінець XVIII — початок XX ст.) / відп. ред. О.П. Реєнт. Київ: Інститут історії України НАН України, 2019. 608 с.].
5. Mylko, V. Modernizatsiia systemy osvity v Ukraini u druhii polovyni 1860—1870-kh rr. (na prykladi navchalnykh okruhiv). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal.* 2021. 6: 29-43. DOI: https://doi.org/10.15407/uhj2021.06.029 [in Ukrainian].
[Милько В. Модернізація системи освіти в Україні у другій половині 1860—1870-х рр. (на прикладі навчальних округів). *Український історичний журнал.* 2021. № 6. С. 29—43. DOI: https://doi.org/10.15407/uhj2021.06.029]
6. Mylko, V. Himnazii ukrainskykh mist u period modernizatsii Rosiiskoi imperii (kinets XIX — pochatok XX st.). *Problemy istorii Ukrainy XIX — pochatku XX st.* 2017. 26: 195-209 [in Ukrainian].
[Милько В. Гімназії українських міст у період модернізації Російської імперії (кінець XIX — початок XX ст.). *Проблеми історії України XIX — початку XX ст.* 2017. Вип. 26. С. 195—209].
7. Prokopenko, S.L. Serednia osvita na Katerynoslavshhyni druhoi polovyny XIX — pochatku XX st. (Candidate's diss. of the historical sci). Dnipro, 2019. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0420U100158/ [in Ukrainian].
[Прокопенко С.Л. Середня освіта на Катеринославщині другої половини XIX — початку XX ст.: дис. ... канд. іст. наук. Дніпро, 2019. 292 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0420U100158/ (дата звернення: 10.06.2026)].
8. Mylko, V. Skarhy ta donosy yak vidobrazhennia kadrovoho zabezpechennia v osvitnikh zakladakh Kyivskoho navchalnoho okruhu (druha polovyna XIX st.). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal.* 2026. 3: 29-48. DOI: https://doi.org/10.15407/uhj2026.03.029 [in Ukrainian].
[Милько В. Скарги та доноси як відображення кадрового забезпечення в освітніх закладах Київського навчального округу (друга половина XIX ст.). *Український історичний журнал.* 2026. № 3. С. 29—48. DOI: https://doi.org/10.15407/uhj2026.03.029].
9. Drach, O. & Tokar, N. Numerus Clausus dlia yevreiv u fokusi henderu: dyskurs imperskykh chynovnykiv Kyivskoho navchalnoho okruhu na mezhi XIX—XX st. *Eminak*. 2026. 2(54): 230-248. DOI: https://doi.org/10.33782/eminak2026.2(54).868 [in Ukrainian].
[Драч О., Токар Н. Numerus Clausus для євреїв у фокусі гендеру: дискурс імперських чиновників Київського навчального округу на межі XIX—XX ст. *Емінак*. 2026. № 2(54). С. 230—248. DOI: https://doi.org/10.33782/eminak2026.2(54).868].
10. Pryshchepa, O.P. Osvitno-kulturne seredovyshche povitovykh mist i mistechok Pravoberezhnoi Ukrainy (kinets XVIII — pochatok XX st.). (Doctoral diss. of the historical sci). Kyiv, 2020. https://history.org.ua/uploads/editor-files/2020_11/5fa117abaa342.pdf [in Ukrainian].
[Прищепа О.П. Освітньо-культурне середовище повітових міст і містечок Правобережної України (кінець XVIII — початок XX ст.): дис. ... д-ра іст. наук. Київ, 2020. 591 с. https://history.org.ua/uploads/editor-files/2020_11/5fa117abaa342.pdf (дата звернення: 25.06.2026)].

11. Ivanenko, O.A. Kulturno-osvitnie zhyttia etnichnykh menshyn Naddniprianskoi Ukrainy: na prykladi Kyivskoho navchalnoho okruhu (druha polovyna XIX — pochatok XX st.). Kyiv, 2021 [in Ukrainian].
[Іваненко О.А. Культурно-освітнє життя етнічних меншин Наддніпрянської України: на прикладі Київського навчального округу (друга половина XIX — початок XX ст.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2021. 280 с.].
12. Sukhenko, T.V. Zhinocha serednia osvita v Ukraini (XIX — pochatok XX st.). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal.* 1998. 5: 63-74 [in Ukrainian].
[Сухенко Т.В. Жіноча середня освіта в Україні (XIX — початок XX ст.). *Український історичний журнал.* 1998. № 5. С. 63—74.]
13. Klochko, O.M. Etapy stanovlennia ta rozvytku zhinochoi himnaziinoi osvity na pivnichnomu skhodi Ukrainy (druha polovyna XIX — pochatok XX stolittia). *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriia 16.* 2016. 26: 54-59 [in Ukrainian].
[Клочко О. М. Етапи становлення та розвитку жіночої гімназійної освіти на північному сході України (друга половина XIX — початок XX століття). *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 16.* 2016. Вип. 26. С. 54—59.]
14. Yŷsluu, A.E. Zhinocha himnaziina osvita u Kyievi naprykintsi XIX — na pochatku XX stolittia (za dokumentamy Derzhavnoho arkhivu m. Kyieva). *Arkhivy Ukrainy.* 2017. 1: 185-190 [in Ukrainian].
[Ийслуу А.Е. Жіноча гімназійна освіта у Києві наприкінці XIX — на початку XX століття (за документами Державного архіву м. Києва). *Архіви України.* 2017. № 1. С. 185—190.]
15. Reient, O. & Dobrzhanskyi, O. Zhinocha himnaziina osvita Pivdennoi Ukrainy druhoi polovyny XIX st. (na materialakh Mykolaivskoho viiskovoho hubernatorstva). *Eminak*. 2026. 2(54): 209-229. DOI: https://doi.org/10.33782/eminak2026.2(54).867 [in Ukrainian].
[Реєнт О., Добржанський О. Жіноча гімназійна освіта Південної України другої половини XIX ст. (на матеріалах Миколаївського військового губернаторства). *Емінак*. 2026. № 2(54). С. 209—229. DOI: https://doi.org/10.33782/eminak2026.2(54).867]
16. Shandra, V. Osvita yak faktor zrostannia roli zhinotstva v ukrainskomu suspilstvi (1880-ti rr. — pochatok XX st.). *Karpatskyi krai.* 2018. 10-11: 78-88 [in Ukrainian].
[Шандра В. Освіта як фактор зростання ролі жіноцтва в українському суспільстві (1880-ті рр. — початок XX ст.). *Карпатський край*. 2018. № 10-11. С. 78—88].
17. Tronko, T. Diialnist v Ukraini zhinochykh himnazii vidomstva ustanov imperatrytsi Marii (druha polovyna XIX stolittia). *Siverianskyi litopys*. 2014. 6: 290-297 [in Ukrainian].
[Тронько Т. Діяльність в Україні жіночих гімназій відомства установ імператриці Марії (друга половина XIX століття). *Сіверянський літопис*. 2014. № 6. С. 290—297.]
18. Drach, O.O. Sotsialnyi vymir zhinochoi osvity (kinets XIX — pochatok XX st.): aspekt dostupnosti. *Człowiek, etnos, naród w historii świata — procesy państwotwórcze na obszarze europejskim (od starożytności po współczesność).* Warszawa; Paryż, 2020. 313-325 [in Ukrainian].
[Драч О.О. Соціальний вимір жіночої освіти (кінець XIX — початок XX ст.): аспект доступності. *Człowiek, etnos, naród w historii świata — procesy państwotwórcze na obszarze europejskim (od starożytności po współczesność).* Warszawa; Paryż, 2020. С. 313—325.]
19. Drach, O. & Babak, O. Himnaziina osvita za avtobiohrafiiamy yevreiskykh divchat Ukrainy kintsia XIX — pochatku XX st.: motyvatsiia, dostupnist, znachushchist. *Eminak*. 2024. 2(46): 254-274. DOI: https://doi.org/10.33782/eminak2024.2(46).716 [in Ukrainian].

[Драч О., Бабак О. Гімназійна освіта за автобіографіями єврейських дівчат України кінця XIX — початку XX ст.: мотивація, доступність, значущість. *Емінак*. 2024. № 2(46). С. 254—274. DOI: https://doi.org/10.33782/eminak2024.2(46).716].

20. Otchet popechitelya Kievskogo uchebnogo okruga o sostoyanii zhenskikh gimnaziy, progimnaziy i Ostrozhskogo grafa D.N. Bludova uchilishcha za 1899 god. Kyiv, 1901 [in Russian].
[Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии женских гимназий, прогимназий и Острожского графа Д.Н. Блудова училища за 1899 год. Киев, 1901. Разд. паг.].
21. Otchet popechitelya Kievskogo uchebnogo okruga o sostoyanii zhenskikh gimnaziy, progimnaziy i Ostrozhskogo grafa D.N. Bludova uchilishcha za 1904 god. Kyiv, 1905 [in Russian].
[Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии женских гимназий, прогимназий и Острожского графа Д.Н. Блудова училища за 1904 год. Киев, 1905. Разд. паг.].
22. Otchet popechitelya Kievskogo uchebnogo okruga o sostoyanii zhenskikh gimnaziy i progimnaziy za 1914 god. Kyiv, 1915 [in Russian].
[Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии женских гимназий и прогимназий за 1914 год. Киев, 1915. Разд. паг.].
23. Dneprov, E.D. & Usacheva, R.F. Srednee zhenskoe obrazovanie v Rossii. Moscow, 2009 [in Russian].
[Днепров Э.Д., Усачева Р.Ф. Среднее женское образование в России. Москва, 2009. 275 с.].
24. Farenii, I. "Novi khliboroby" ukrainskoho sela: sotsiokulturnyi produkt modernizatsiinykh protsesiv pershoi tretyny XX st. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriia: Istoriia*. 2019. 30: 20-26. DOI: https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-30-20-26 [in Ukrainian].
[Фареній І. «Нові хлібороби» українського села: соціокультурний продукт модернізаційних процесів першої третини XX ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 2019. № 30. С. 20—26. DOI: https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-30-20-26].

Надійшла / Received 06.07.2026
Прийнята до друку / Accepted for publication 08.09.2026
Опубліковано / Published: 11.11.2026

Oksana DRACH
Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History),
Professor of the Department of World History,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University (Kyiv, Ukraine)
o.drach@kubg.edu.ua
https://orcid.org/0000-0001-7859-3385

WOMEN'S GYMNASIUM EDUCATION AS A MARKER OF SOCIAL TRANSFORMATIONS OF THE "LONG 19th CENTURY": QUANTITATIVE PARAMETERS AND COMPOSITION OF FEMALE STUDENTS OF THE KYIV EDUCATIONAL DISTRICT (1899—1914)

The purpose is to find out the quantitative parameters of women's gymnasium education and the socio-confessional composition of female students of the Kyiv Educational District, which are markers of transformations of the "long 19th century". The sources are the reports of the district trustee for 1899, 1904 and 1914. **The methodological basis** is a combination of methods of quantitative analysis of statistical materials with a postcolonial approach to administrative documentation. The method of discourse analysis is directed at the tools of imperial construction of the student contingent. **Scientific novelty:** The study provides a comprehensive analysis of the number and composition of female gymnasium students in the Kyiv Educational District belonging to the fin de siècle generation. **Conclusions:** It is proven that the number of women's (pro)gymnasiums in the district during 1899—1914 increased by 3.9-fold, the number of female students — by 3.8-fold. The institutions had a multi-confessional contingent, determined by the composition of the population, as well as imperial school policy. Female students of the Orthodox denomination dominated in the (pro)gymnasiums of the Left Bank and Kyiv, on the Right Bank — about one half of the contingent. Jewish female gymnasium students formed the second confessional group in all regions. The share of female students of the Roman Catholic denomination represented on the Right Bank decreased. The number of Lutheran female gymnasium students, with the exception of Kyiv, is minimal. The article substantiates the reconfiguration of the social composition of female gymnasium students, with daughters of the lower social estates — townspeople and peasants — predominating. The marker of the (r)evolution of the contingent of female (pro)gymnasiums was the growing representation of girls of peasant and Cossack background alongside the declining share of hereditary noblewomen. From an attribute of the estate elite, women's education was transformed into an accessible resource — a basic form of social capital — and a channel of upward social mobility for lower social groups.

Keywords: *women's gymnasium education, student contingent, female gymnasium students, social background, religious affiliation, Kyiv Educational District, "long 19th century".*